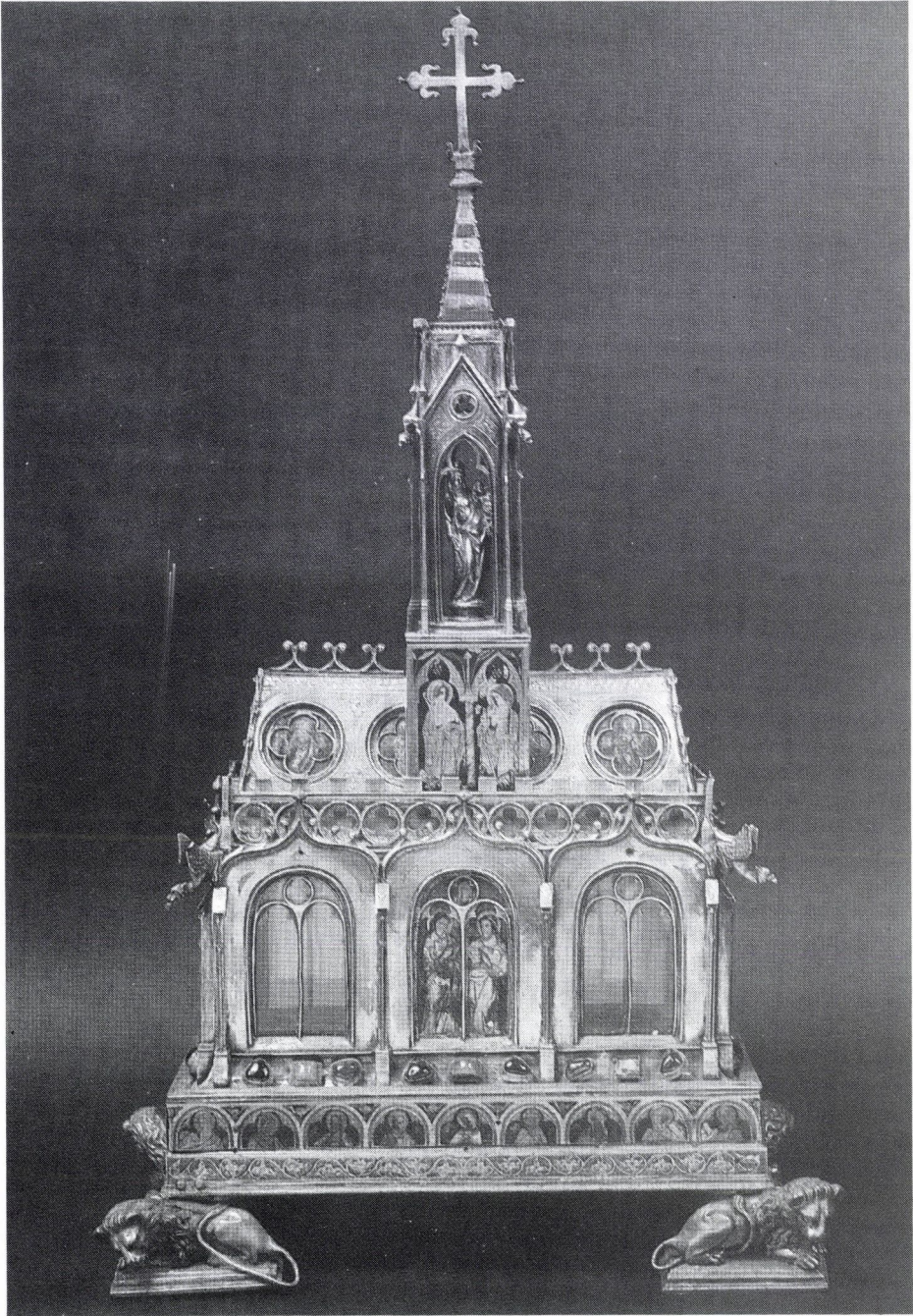

Takács Imre

KÁPOLNA ALAKÚ EREKLYETARTÓ MAGYAR CÍMERREL A BARI SAN NICOLA KINCSTÁRÁBAN

Az apuliai Bari Szent Miklós-templomának 1362-ben készült inventáriumát 1902-es publikálása óta ismeri teljes terjedelmében a művészettörténeti szakirodalom. Az egyházi rendeletetésű ötvöstárgyak, kegyképek és paramentumok jegyzéke fejedelmi bőkezűséggel felszerelt, rendkívüli gazdagságú zarándokhely képét nyújtja.¹ A 625 leltári tétel sorában aranyból és aranyozott ezüsből készült kehelyből hatvanháromat sorol fel. A gazdagság magyarázata a templom történetében és kultusztörténeti szerepében rejlik. A kereszthajós bazilika építésébe egy emlékezetes esemény után fogtak bele: 1087-ben történt, hogy hetven tengerésznek, akik közül hatvanketten Bariból valók voltak, sikerült Szent Miklósnak, Myra város 4. században élt püspökének csontjait Kisázsziából az itáliai partokra át-hajózni. E translációval vette kezdetét Szent Miklós tiszteletének óriási középkori nyugati karrierje és Bari, e korábban is forgalmas kereskedelmi- és hadikikötő egyházi alapokon kibontakozó új fénykora. Alig több mint másfél évtizeddel a becses ereklye megszerzése előtt került a normannok kezére Apulia és Calabria, ez a Bariból kormányzott, nyelvében és egyházi szokásaiban erős görög tradíciót őrző dél-itáliai bizánci birtok.² Az ereklye őrzésével megbízott bencések az új templomot a város kikötője mellett, az egykori bizánci *exarchák* palotája helyén kezdték építeni. A *castrum catapani* épületét részben magába olvasztó, a valószínűleg erre visszavezethetően sok szabálytalanságot mutató épület és annak igényes – fehér márványt és színes berakásokat alkalmazó – szobrászi díszítése Elias († 1105) és Eustasius (1105–1125) apátok idejében készült el.³ Kincseit azonban az inventárium tanúsága szerint is elsősorban a Staufokat felváltó Anjouknak és a példájukat követő európai uralkodóknak, valamint a nápolyi udvar környezetéhez tartozó személyiségeknek köszönheti.

Az inventáriumban megörökített legelőkelőbb donátorok között a nápolyi Anjou uralkodócsalád tagjai mellett X. Lajos francia király⁴ és második felesége Clémence de Hongrie (II. Sánta Károly és Árpád-házi Mária unokája, Martell Károly leánya),⁵ valamint Bulgária, Szerbia és Magyarország uralkodói is feltűnnek. A Szent Miklós tiszteletére *turribulumot*, *manipulust* és mécesst küldő *Cesar Sclavonie* bizonyára az 1346-tól kezdve cári címet viselő Dusán István szerb uralkodóval (1331–1355) azonosítható,⁶ míg a *rex Uros* név, amelynek viselője többek között egy Szent Miklóst ábrázoló, nagy méretű, ezüstborítású ikonnal is kapcsolatba hozható, egy-

1. Erekyetartó, aranyozott ezüst, 1346 előtt, Bari, San Nicola, a kicstár kiállításán

aránt jelölheti az e néven másodikként (1282–1321) vagy harmadikként uralkodó (1321–1331) szerb királyt.⁷

A nyilvánvalóan magyar vonatkozású tételeket Balogh Jolán gyűjtötte ki a jegyzékből hetven évvel ezelőtt, közzé is tette azokat, de ígért, alaposabb feldolgozásukkal adósunk maradt.⁸ Az alábbiakban, mielőtt e több adományozásból származó, magyar tárgy-együttes egyetlen azonosítható darabját szemügyre vennénk, érdemes magukat a tárgyleírásokat áttekintenünk. Tíz leltári tételbe foglalva összesen 17 objektumhoz fűzött valamilyen egyértelmű magyar adományozói utalást vagy heraldikai értelmezést a leltár készítője.⁹ Ezek az utalások valójában négy csoportra oszthatók, és eltéréseik feltehetőleg a donációk időrendjére vonatkoztathatók. Az első csoportba azok a tárgyak tartoznak, amelyeket a „magyar királyné küldött” (*missi per Reginam Ungarie*). Soruk két *cutrufellus*nak nevezett, bizonyára ezüstből készült, aranyozott fedeles edénnyel kezdődik.¹⁰ A vélhetően a latin *gutta* és *fello* szavakból alkotott, kuriózumnak számító kifejezés jelentése liturgikus ikeredény, esetünkben bizonyára víz és a bor tartására szolgáló páros misekanna. Részben neolatin szó-párhuzamokkal,¹¹ részben az inventárium részletezőbben fogalmazott, másik tételével támaszthatjuk alá e javaslatot.¹² Ugyancsak a magyar királyné küldeményeként könyvel el a jegyzék a 335-ös számon egy Krisztus szenvedéstörténetének hímezett jeleneteivel ékesített, háromrészes, bársony miseruhakészletet, amelyet *planeta*, *dalmatica* és *tunica* alkotott.¹³ A görög eredetű *planeta* szónak a *casulával* való jelentésazonossága a középkori, elsősorban az itáliai leltárakban és liturgiátörténeti forrásokban nyilvánvaló (v. ö. olasz *pianeta*), noha etimológiája meglehetősen homályos.¹⁴ Végül ide sorolhatunk egy színes selyemből készült, rojtos szélű *frontalét*, amelyet 18 aranyhímzéses (vagy applikált?) kép díszített (*cum ymaginibus de auro*).¹⁵

A második csoport eredetjelzése hasonlóságot mutat az előzőéhez: *donatus per Reginam Ungarie*. Egy aranyozott és gazdagon zománcozott, feliratos kehely és egy másik miseruhakészlet három darabja tartozik ehhez. A kehely romboid rátétlemezein (*losingiae*)¹⁶ a talprészen apostolok zománcképe, a nóduszon a keresztre feszített Krisztus, Mária, Szent János és a többi evangélista volt ugyancsak zománcképeken látható.¹⁷ Az adományozó személye azonos, az adományozás és a küldés közti különbség is talán csak nyelvi, ha nem is zárható ki, hogy az eltérő szóhasználattal a donációk eltérő körülményeire akartak utalni: az első esetben az adományozó talán nem volt jelen az átadásnál, míg a második esetben valószínűleg igen. Ugyanakkor arra is fel kell figyelnünk, hogy a magyar királynétól származó adományok elkülönített darabjai részben kiegészítik egymást: a misekannák, a miseruhák és az antependium együttese a kehellyel együtt tekinthető – ha nem is teljes – oltárfelszerelésnek, kápolnának.

A harmadik csoportról az inventárium szövegéből csak azt tudjuk meg, hogy a magyar királyság címerét vagy jelvényeit (*arma Ungarie*) viselő tárgyakból állt. Pontosabb leírást a címerről egyetlen esetben sem ad, így

2. Erekletartó részlete, 1346 előtt, Bari, San Nicola

az sem világos, hogy a kettőskeresztes, a vágásos vagy az Anjou királyok idején egyesített liliomos-vágásos magyar címerről van-e szó. Ilyen volt mindenesetre egy madaras sávval szegélyezett, vörös és sárgás selyempárna, amelynek egyik oldalán öt, a másikon két magyar címer és egy arany *castrum* látszott.¹⁸ A következő tárgy egy három arasz magas, dombormű-

vű és ezüstborítású kép (*ycona*) Szent Miklós főpapi ruházatba öltöztetett alakjával, a keretén köröskörül tizenhárom zománcozott magyar címerrel, hátoldalán ugyancsak magyar címerekkel. A figurát ábrázoló, domborított ezüstlemezt a technikai részletekre is figyelmes leíró szerint famagra erősítették (...*opere elevato... de argento fixo super lignum...*).¹⁹ A Bariba került, és csak az inventárium leírásából ismert, ezüst domborműves, címeres keretű ikonnak a szintén elkallódott krakkói és római, valamint a meglévő máriacelli és aacheni magyar Anjou-címeres, lemezborításos kegyképek típusával való feltételezhető kapcsolatára Kovács Éva hívta fel a figyelmet 1976-ban, a magyarországi Anjou koronákról írt tanulmányában.²⁰ Különösen érdekes lehetne számunkra ez az ikon, ha fennmaradt volna, márcsak az Uros király adományozta, bizantinizáló típusú, ismert képpel való összehasonlítás kedvéért is.²¹

Végül a negyedik csoportba a leltárnak azok a magyar vonatkozású tárgyai tartoznak, amelyeken az *arma Hungarie*-n kívül Petrus de Moreriis, a San Nicola priorja is elhelyezte címerét. Az ő személyére még vissza kell térnünk. Négy vörös bársonnyal szegélyezett függönyön (*cortina*)²² és egy *tabernaculum*nak nevezett tárgyon²³ szerepeltek együtt ezek a címerek. A függönyökön, amelyek az oltárcibórium elrekesztésére is szolgálhattak,²⁴ Petrus de Moreriis címere és a magyar címer mellett feltűnik Aragónia címere is. Jelenlegi tudásunk szerint a leltár magyar vonatkozású emlékei között a tabernákulum az egyetlen, amely túlélte az azóta eltelt több mint hat évszázadot, és ma is Bari kincstárának büszkesége (1. kép).²⁵

A négyszög alaprajzú, alacsony talapzaton emelkedő, kápolna formájú, könnyed építmény anyaga aranyozott ezüst, szögecseléssel javított szerkezete forrasztott lemezekből, öntött tagozatokból és figurákból áll.²⁶ Sarkainál négy, párosával azonos formájú, fekvő oroszlánon nyugszik (2. kép). Posztamense összetett: alsó része alacsonyabb, vésett leveles, körbefutó indával díszített lemez, felette valamivel magasabb, félköríves, translucid (*émail sur basse-taille*) zománképekkel díszített, árkádsorba foglalt félalakokat ábrázoló bázis. A zománctechnikával készült mellképek száma a hosszabb oldalakon kilenc, a rövideken négy. Az ikonográfiai azonosításhoz szükséges attribútumok nem ismerhetők fel a képeken. A bázis záradékának homorú ívéből emelkednek ki a kápolna oldalfalai lapos számráthívú oromzat-lezárásokkal. Az egymástól támpillérrel elválasztott szakaszokban az ablakok alatti homorú párkányon három-három magas foglalatú kő ül (két gömbölyded alakú, piros kő között egy szögletes, zöld). Az ablakokat egyszerű mérművek tagolják, a középtengelyben lévőket és a rövidebb oldalakon nyílókat translucid zománcozott lemez takarja, a szélső szakaszok nyílásai valóban átlátszóak, bennük vékonyra csiszolt kristálylap van. A biforákban elhelyezett zománképek két álló alakot és középpüzt, a rozettában egy fejet ábrázolnak. A nimbuszos figurák kezében látható általános attribútumok (általában könyv) itt sem elégségesek az ikonográfiai program meghatározásához. (3. kép). A hátoldali zománclap egymás felé for-

3. Ereklyetartó részlete, 1346 előtt, Bari, San Nicola

duló figurái közül az egyik női alak, talán az angyali üdvözlés ábrázolásával van dolgunk. A saroktámpillérek fölött vízköpőt ábrázoló, apró öntött sárkányfigurák ugranak ki. Az oromzatok mögött mérműves mellvéd-koszorú húzódik négykaréjos kitöltéssel, tetején fogazott pártázattal. A merdek emelkedésű, kissé döntött oromsíkokkal befejezett nyeregtető élein kúszólevelek, gerincén összekapcsolódó ívek sorakoznak. Középpütt négy-

szöghasáb idomú, kétszintes toronytest metsződik rá teljes szélességében a tetőzetre. A tető hosszabb oldalait két teljes és két félbemetszett, négykaréjos medaillon díszíti, bennük álló alakokat ábrázoló zománcozott lemezekkel. A tető mindkét oromlemezét egy-egy háromkaréjos rózsablak töri át, egyikben apró öntött büszttel, a másikban valószínűleg javítás alkalmával elhelyezett sima lemezzel. A tető szabadon maradó felületeit vésett díszítés – rozetták és cserépsorok ábrázolása – fedi. A torony alsó, zárt tömbjén elől és hátul árkádok alatt álló figurapárt mutató translucid zománcképek, a tetőre metsződő oldalakon vésett angyalfigurák láthatók. A zománcképek álló női és férfi szenteket ábrázolnak. Hátterük kék translucid zománc, belső rajzuk finom vonalvezetésű, vésett aljú, csiszolt zománc (*email champlevé*). (4. kép) A torony második szintje magas, minden irányban nyitott terű tabernákulum, benne a gyermek Jézust karján tartó Mária álló öntvény-szobrocskája. Az építményt háromszögű oromzatok felett emelkedő, karcsú, hegyes toronysisak koronázza. A gúla alakú toronysisak első és hátsó oldalát a magyar címer színei ékesítik: eredeti fémszínben hagyott ezüst hétszer vágva, ágyazott, vörös zománccsávokkal váltakozva. A toronysisak két oldala egyszerű mérmű formával áttört lemez. A sisak csúcsán magas, lilomos szárvégű latin kereszt emelkedik (5–6. kép). A translucid zománccsávok jelentős részben kipotyogtak, a támpillérek az egyik sarkon elváltak, az oroszlánokon sérülések és javítások vannak, a szélső oromlemezekben lévő furatok és a bázis egyik sarkánál lévő szegecselek utólagosak. Ugyancsak szögeccseléssel erősítették össze a toronysisak zománcozott lemezeit is.

A tárgy kétségkívül azonos az 1362-es leltár 7. tételében leírt *tabernaculummal*, amelyhez – amint a leírás mondja – *campanile* tartozik, s annak tetején Magyarország címere (*arma Hungarie*) látható. Az inventáriumban említett Morerius-címerek ma már hiányoznak, talán az oromlemezekben látható, bizonyosan utólagosan fúrt lyukak mutatják egykori felerősítésük helyét. Ami a zománcképek ikonográfiáját illeti, a leltárszöveg ugyanúgy bizonytalanságban hagy bennünket, mint saját megfigyelésünk. Kizárólag a Madonna-szobrocska azonosítása egyértelmű. A nagyobb álló figurák, hasonlóan a tető medaillonjaiban ábrázolt kisebb alakokhoz és a posztamentum mellképeihez vagy attribútum nélküliek, vagy általános attribútumokkal – pálcával, palmaággal vagy könyvvel – ellátott férfi és női alakok.

Ennél is feltűnőbb, hogy a leltár készítője nemcsak a zománcképek ikonográfiájával nem foglalkozik, de nem határozza meg a tárgy rendeltetését sem. A kincstári tárgyakat típus és funkció szerint csoportosító inventárium említ máshelyütt ereklyetartókat, a bennük elhelyezett relikviákkal együtt. Így azonosítható például a 9. számon leírt, ma is meglévő sztaurothéka.²⁷ Nagyon valószínű, hogy a tabernákulumot is ünnepélyes alkalmakra szolgáló, igen előkelő megjelenésű *ostensoriumnak* szánták, erre utalnak a belső térbe betekintést nyújtó kristályablakok. De az is valószínű, hogy az 1362-

4. Erekytartó részlete, 1346 előtt, Bari, San Nicola

es leltár felvételekor ugyanúgy üres lehetett, mint ma: a leltározónak aligha került volna el a figyelmét egy értékes ereklye. Egy bizonyára szintén üres pixisről még azt is tudja, hogy régebben Szent Miklós gyűrűjét tartották benne.²⁸ Minthogy az adományozást a leltár felvételétől meglehetősen rövid idő választja el, úgy látszik alapos kétségeink lehetnek azzal kapcsolatban is, hogy egyáltalán került bele valaha ereklye. Nem elképzel-

hetetlen, hogy valóságos ereklyetartóként igazi liturgikus funkciót készítése után közvetlenül nem kapott, hanem – bizonyára az adományozó szándéka ellenére – megmaradt 13 libra és 9 uncia súlyú értékes kincsnek.²⁹

A bari *tabernaculum* típusa szerint a katedrálisépítészet formáit épületmodell méretűre kicsinyítő, ötvösművű relikviáriumokhoz tartozik, amelyekből egész sorozatot ismerünk a 13. század végén vagy 1300 körül, párizsi műhelyben készült, pamplonai Szent Sír ereklyetartótól a típus egyik legpompásabb emlékéig, a 14. század közepéről való aacheni Karlskapelléig. Tipológiai és stiláris párhuzama az evreux-i székesegyház Szent Taurinus-ereklyetartója, amelynek összefüggésében felmerült a bari ereklyetartó velencei készítésének hipotézise is.³⁰ A mintaképek között a leghatásosabb talán Szent Lajos király párizsi ereklyetartója lehetett. Zománcképei, közöttük a toronyoldalak grafikus hatású, érzékeny rajzú ábrázolásai a 14. század második negyedében készült, azonos technikájú sienai zománckművekhez állnak közel.³¹ A Madonna-szobrocska a bolognai San Domenico valószínűleg párizsi eredetű angyalos ereklyetartójának figuráival vethető egybe, miként a toronnyal koronázott nyeregtetős épület más arányú megfelelője is jelen van ugyanezen a tárgyon.³² A zománcképeken megfigyelhető trecento jellegzetességek mellett a bari *tabernaculum* építészeti részletei és arányai a klasszikus gótikus építészeti formanyelv pontos ismeretéről tanúskodnak. Ezért van, hogy Pietro Toesca a bari ereklyetartót a mindenekelőtt Avignonon keresztül érvényesülő északi gótikus befolyás itáliai emlékei között tárgyalja.³³

A tárgy közlései többnyire nem számolnak magyar vonatkozásának lehetőségével,³⁴ vagy, ha mégis, az 1309-ben elhunyt II. Anjou Károly nápolyi király neve merül fel, akinek hitvese Mária, V. István magyar király leánya volt.³⁵ Elvértve találunk példát arra is, hogy a magyar Anjou házzal, mégpedig Károly Róbert személyével próbálják kapcsolatba hozni.³⁶ Ha a magyar szakirodalomban – a címerdíszes toronysisak és történeti forrásadatok alapján nem teljesen alaptalanul – felmerült magyarországi eredet lehetőségét művészettörténeti érvekkel nem is tudjuk igazolni, az adományozás magyar vonatkozása aligha kétséges.³⁷

A tárgy értelmezése és datálása kapcsán vissza kell térnünk a toronysisaknak a külföldi szakirodalomban többnyire figyelmen kívül hagyott, heraldikus dekorációjához, a hétszer vágott, ezüst és vörös színeket váltogató, szabályos magyar címerhez. A nápolyi Anjou-magyar címerek – első sorban Mária királyné címerhasználatában – tudomásom szerint mindig párhuzamosan mutatják a lilomos és a vágásos pajzsot, a toronysisak heraldikus dekorációja tehát aligha utalhat az Árpád-házi családi kapcsolataikat ily módon kifejezni óhajtó nápolyi Anjoukra, az ő donátor-reprezentációjukat bátran kizárhatjuk az *arma Hungarie* értelmezési lehetőségei közül.³⁸ A magyar dinasztikus szentek kultuszát élénken ápoló Mária királyné (†1323) közreműködése a tabernákulum megrendelésében kronológiai okokból sem túlságosan valószínű: a zománcképek itáliai stí-

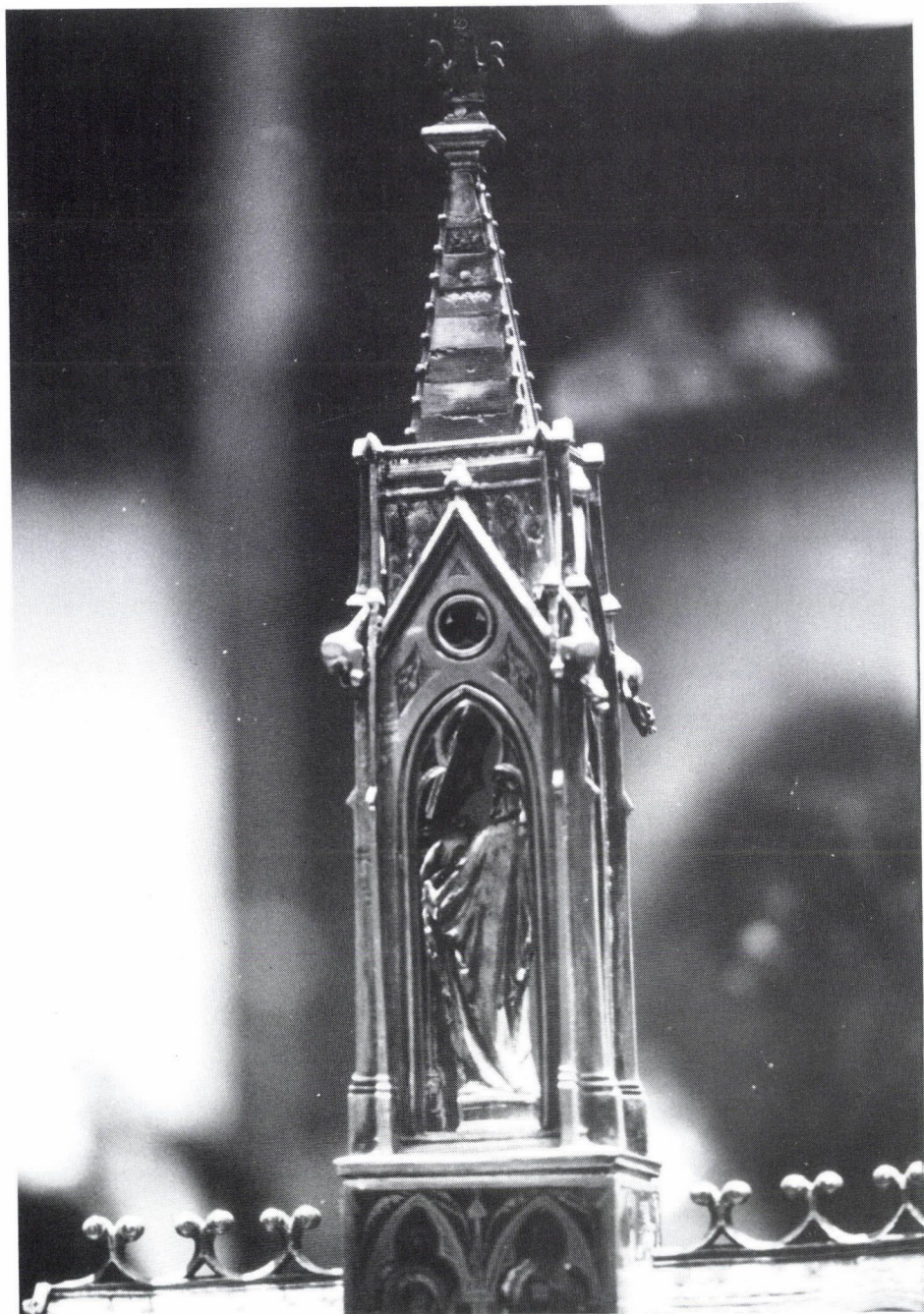

5. Ereklyetartó részlete, 1346 előtt, Bari, San Nicola

luspárhuzamai ugyanúgy, mint az oromzatok lapos számárhátívű záródási formái inkább a század második negyedére utalnak. Ugyancsak problematikus az a magyar közlésekben felmerült javaslat, hogy az *arma Ungarie* ebben a formában a magyar királyi család valamelyik tagját, mint adományozót reprezentálja, az Anjou címert a vágásos címer mellett ebben az esetben is joggal hiányolhatjuk.³⁹ Magyarország jelvényeinek említésével a fia megkoronázásért közbenjáró Lokietek Erzsébet 1343-as nápolyi tartózkodása idején is hallunk egy neki szánt ajándék arany *plenarium* leírásában, de ott talán mint a címerkeret alkotóelemeit értelmezhetjük azokat.⁴⁰ Tudjuk, hogy az András herceget és Johannát meglátogató Erzsébet királyné 1344 februárjának végén Nápolyból Bari érintésével utazott Nápolyból Manfredoniába, hogy onnan a rendelkezésére bocsátott nápolyi gályán hazatérjen Magyarországra. Küküllői János elbeszélése szerint a hajó érkezésére várakozván a magyar királyné „letért Bariba, ott imádkozott Szent Miklóshoz; adományokkal és ajándékokkal tisztelte meg.”⁴¹ Okkal tételezhetjük fel, hogy ennek a peregrinációnak köszönhetőek az 1362-es leltárban *donata per Reginam Ungarie* jelzéssel ellátott oltárfelszerelések, és talán ugyanezen utazás idején „küldte” Bariba a többi vele kapcsolatba hozott adományt is.

A másik emlékezetes magyar uralkodói zarándoklatra néhány évvel Erzsébet királyné látogatása után, a második nápolyi hadjárat elején, 1350 májusában került sor. Amint Dominicus de Gravina krónikájából és a dubnici krónikatöredék János minoritának nevezett, anonym szerzőjétől tudjuk, Lajos király, miután Manfredonia, Teano és Barletta meghódolása után serege élén bevonult Bariba, Szent Miklós hitvalló koporsójához sietett. Lackfi István, féltvén a csaknem kíséret nélkül lévő urát, mintegy száz vitézzel a város kapuja előtt őrködött, noha a nép – Gravina szerint – teljes lélekkel a magyar király mellett állt. A király, elvégezvén vecsernyéjét, gazdag ajándékot helyezett az oltárra (*rex idem oblationes ditissimas cum devotione obtulit in altare*).⁴² Nem tudjuk, milyen tárgyakból állt ez a fejedelmi ajándék, de azt be kell látnunk, hogy a tabernákulum nem lehetett közöttük.

Az inventárium szövege említést tesz nyolc rombuszról vagy rutapajzsról (*cum losingiis octo*), rajtuk Petrus de Moreriis liliomot és koronát ábrázoló címerével, amelyek ma már hiányoznak. Petrus de Moreriist 1335-ben, mint a San Nicola priorját említik, 1346-ban halt meg, és a templom északi oldalán lévő Mária Magdolna-kápolnában temették el, figurális főpapi sírköve ma eredeti helyéről elmozdítva áll.⁴³ Tehát az 1346-os év a tabernákulum adományozása szempontjából mindenképpen *terminus ante quem*. A címerek a priornak a donációban játszott, közelebbről nem ismert szerepét tanúsítják. Nem teljesen kizárt, hogy ez esetben is javíttatás emlékét kívánta feltűnően megörökíteni, hasonlóan két kandelábernek az inventáriumban dokumentált másodlagos felcímezéséhez (*que renovata fuerunt per quondam dominum Petrum de Moreriis Priorem, in quorum pedibus sunt arma dicti prioris*).⁴⁴

6. Ereklyetartó részlete, 1346 előtt, Bari, San Nicola

A másik értelmezési lehetőség az, hogy az *arma Hungarie* nem feltétlenül arra a személyre utal, aki adományozta a *tabernaculumot*, hanem arra, akinek tiszteletére készítették, s akinek ereklyéjét az adományozó el kívánta helyezni benne. Ebben az esetben valamelyik Árpád-házi szent reliquiája fölött kellett volna emelkednie a címeres toronynak, benne Mária szobrával.

Tudjuk, hogy a hétszer vágott címerábra mint épületdekorációs eszköz, többek között éppen magyar királyszentek képét kísérve, nem volt idegen Mária királyné nápolyi környezetétől.⁴⁵ Toesca művészettörténeti értékeléséből kiindulva a sienai művészet, a francia gótika, a magyar mecénatúra és esetlegesen az Árpád-házi szentkultusz metszéspontja leginkább Nápoly lehet. Annak ellenére, hogy magyar megrendelő közreműködése nélkül is készülhettek igen látványos, magyar címerdekorációk a 14. századi Itáliában – akár Toulouse-i Szent Lajos képének háttérül⁴⁶ – a nápolyi udvar környezetében készült előkelő címeres tárgy esetében nincsen okunk a magyar részvétel lehetőségét eleve elutasítanunk. Ebben a tekintetben Erzsébet királynén kívül számításba vehető az 1333 óta Nápolyban élő András herceg személye vagy környezete is. A kérdések megválaszolásához bizonyára Petrus Morerius személyének és működésének, különösen a nápolyi és a magyarországi Anjou-házhoz való kapcsolatának további kutatása fog közelebb vinni.

JEGYZETEK

¹ ROGADEO, E.: Il Tesoro della Regia Chiesa di San Nicola di Bari nel secolo XIV. L'Arte 5-1902, 320–333., 408–419.

² Barival kapcsolatosan a korszak dél-italiai történetéhez ld.: GAY, J.: L'Italie méridionale et l'Empire byzantin depuis l'avènement de Basile I. jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867–1071). Paris, 1909. 520skk.; OSTROGORSKY, G.: History of the Byzantine State. Oxford, 1993. 345–346.; NORWICH, J. J.: Byzantium. The Decline and Fall. London, 1996. 14skk.

³ A templom feltűnő szerkezeti következetlenségeit tervváltozásoknak tulajdonítja, s azokat egy felszentelési adatként értékelt 1197-es felirat alapján feltételezett hosszú építkezés menetének számlájára írja: KRAUTHEIMER, R.: S. Nicola in Bari und die apulische Architektur des XII. Jahrhunderts. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 11-1934, 5–42.; vele ellentétben elsősorban az építészeti előz-

mények adaptációjának lehetőségére, a bizánci katapánok palotájának jelentős mértékű felhasználására gondol az épületrestaurálás eredményeire támaszkodva, nem is ok nélkül: SCHETTINI, F.: La basilica di S. Nicola. Bari, 1967. 20–49.

⁴ No. 34. ROGADEO: i. m. 322.

⁵ No. 577. ROGADEO: i. m. 420–421.

⁶ No. 18, 254, 570. ROGADEO: i. m. passim.

⁷ No. 19. ROGADEO: i. m. 322.; az 575. tételszám alatt leírt, uralkodói donátorpárt ábrázoló kép ma is a kriptában, a szent sírja fölött függ. V.ö.: CIOFFARI, G.: The Basilica of Saint Nicolas. A Short Historical and Artistic Guide. Bari, 1997. 53–54., 68. kép.

⁸ BALOGH J.: Magyar címeres ereklyetartó az apuliai Bariban. Henszlmann Lapok 1927:3. A rövid közlemény a recenziók sorát indította: Műgyűjtő 1-1927, 83; BEENKEN H.: Kunstliteratur. Henszlmann-Blätter 1927, 1–4. Zeitschrift für Bilden-

- den Künste 62-1928-1929, 10.; Századok 65-1931, 101-102.
- ⁹ Bizonyos, hogy tévesen tartja Nagy Lajos magyar király ajándékának a szöveg közlője azt az aranyozott ezüst kelyhet, amelynek nóduszát „Jeruzsálem és Szicília címere” díszítette, és a talpán donációs felirat volt: *in fine ipsius pede sunt sculpte lictere videlicet. >Calicem istum dedit Lodovicus primus rex Ierusalem et Sicilia<*. Az adományozó valószínűleg I. Johanna királyné második férje, Tarantói Lajos. V.ö. ROGADEO: i. m. 322-333. Balogh Jolán a magyar emlékek felsorolása-kor indokoltan hagyta figyelmen kívül az adatot. BALOGH: i. m.
- ¹⁰ No. 28. *Item Cutrufelli duo cohopti deaurati per totum, missi per Reginam Ungarie, ponderis libre unius et unciarum se...* ROGADEO: i. m. 322. A leltárszöveg újraolvasásával, a tárgyak értelmezésével kapcsolatban nyújtott hasznos tanácsokért Kovács Évának szeretnék köszönetet mondani.
- ¹¹ A francia forrásokban a 14. század óta kimutatható, olaj és ecet tartására kiválóan alkalmas, kettős kiöntőjű *coutoufle*, *guédoufle* vagy *vasculum guttiffium* meghatározása („vase à double récipient et à deux becs opposés l’un à l’autre”) látszik a legalkalmasabbnak az inventáriumban szereplő tárgy típusának és etimológiájának megvilágítására. V.ö. GAY, V.: *Glossaire archéologique*. I. Paris, 1887. (Kraus Reprint, 1974.) 483, 801.
- ¹² A magyar királyné adományát leíró, fent idézett tételt megelőzően: No. 27. *Item Cutrufelli duo de argento deaurato in parte pro vino et aqua ad arma Regalia in summatate eorum in uno quorum est una perlla et alio quidam corallus rubeus ponderis unciarum undecim et quarte unius*. ROGADEO: i. m. Figyelemreméltó az inventárium készítőjének akkurátus eljárása. Nem mulasztotta el az edénykék leírásakor megjegyezni a fedelükre – talán fogantyúként – erősített, a víz és a vér színére emlékeztető gyöngy és koralldarabka megemlítését. A leírásnak erre az értelmezésére, és a benn rejlő, lehetséges utalásra Kovács Éva hívta fel figyelmeimet. Az *arma regalia* így egyszerűen – amint számos más tétel esetében is – a nápolyi Anjou címert jelentheti.
- ¹³ No. 235. *Item Planeta, Damatica et Tunica de velluto celesti cum frisis cum ystoria passionis Christi, infoderatus cendato rubeo, misse per Reginam Ungarie*. ROGADEO: i. m. 333.
- ¹⁴ A Sevillai Izidor szöféjtésével kapcsolatos kétségeket ld.: BRAUN, J.: *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient*. Freiburg i. B., 1907. 149skk. V. ö.: DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*. (Nova editio. Graz, 1954.) VI. 352.
- ¹⁵ No. 248. *Item Frontale unum missum per Reginam Ungarie de auro cum ymaginibus de auro et fringijs de serico diversorum colorum, que ymagines sunt numero decem et octo*. ROGADEO: i. m. 333.
- ¹⁶ A címertanban rutapajzsot jelentő *losingia* vagy *losengina* használatához: DU CANGE: i. m. V. 143.; LITTRÉ, É.: *Dictionnaire de la langue française*. II. 345.
- ¹⁷ No. 32. *Item Calix unus argento deauratus donatus ipsi Ecclesie per Reginam Ungarie cum ymaltis sex in pede ad losingias cum ymaginibus Apostolorum... notis de sfollis de auro et in pomo ymaltis sex cum ymaginibus Crucifixi, Beate Virginis et Beati Iohannis Evangeliste et aliorum Evangelistarum et subtus et super pomum sunt sculpte lictere videlicet Ave Maria gratia plena, cum patena de argento deaurata, ponderis librarum trium et unciarum septem medie*. ROGADEO: i. m. 322.; Hasonló lehetett ahhoz a szintén magyar királyi adományból származó pompás díszítésű, címeres kehelyhez, amely a zárai San Donato kincstárában maradt fenn. Művészet I. Lajos korában 1342-1382. Kat. Székesfehérvár, 1982. 103.
- ¹⁸ No. 286. *Item Orilierium unum de cendato rubeo ex una parte imburdatum ad aves de serice et aureo cum quinque armis Ungarie et ex altera parte de cendato citrino imburdato de avibus de serico et castro uno de auro et cum duobus armis de Ungarie*. ROGADEO: i. m. 409. A párnaként értelmezhető *orilierium* szó (v.ö. fr. *oreiller*) másik lehetséges jelentése ornátushoz tartozó stóla.
- ¹⁹ No. 100. *Item Ycona una de argento cum ymagine Beati Nicolai induti pontificaliter de opere elevato cum mitra et crocea de argento fixo super lignum cum una im-*

- burdata de argento deaurato circumcirca cum ymaltis tresdecim ad arma Regia Ungarie retro ipsam cum armis eisdem, altitudinis palmorum trium. ROGADEO: i. m. 327.*
- ²⁰ KOVÁCS É.: Magyarországi Anjou koronák. *Ars Hungarica* 4-1976, 7–19., 40. jegyzet.
- ²¹ V.ö. 7. jegyzet.
- ²² No. 551. *Cortine quatuor quorum due sunt magne, due parve ad arma Aragonum cum armis intus de Ungaria et circumdate de velluto sanguineo ad losingia cum armis quondam domini Perti de Moreijs. ROGADEO: i. m. 420.*
- ²³ No. 7. *Item Tabernaculum unum de argenteo deaurato cum campanili et Crucifixo et in capite cum ymaltis tribus in cruce ex parte ante et ex parte post cum ymaltis quinque et in summitate campanilis ad arma Ungarie et intus in eodem campanili cum ymaltis beate Virginis tenentis filium in brachiis, ymaginibus duabus, una a dextris et altera a sinistris ymaltatis per totum cum fenestris quatuor cristallinis, que ymalti sunt in circulo inferiori cum ymaginibus Sanctorum et lapidibus viginti quatuor elevatum et positum supra quatuor leones de argento cum losingijs octo ad arma dicti quondam domini Petri de Morerijs, ponderis librarum tredecim et unciarum novem. ROGADEO: i. m. 321.*
- ²⁴ V. ö.: DU CANGE: i. m. II. 588.
- ²⁵ A templom kincstári kiállításán a 26-os számon kérdőjellel nápolyi Anjou-francia munkaként, 1326–1345 közé datálva. Méretei: 57×33×16,3 cm.
- ²⁶ ROGADEO: i. m. 321.
- ²⁷ No. 17. ROGADEO: i. m. 322.
- ²⁹ A kéziratomat lektoráló Kovács Éva figyelmeztetett arra az eshetőségre, hogy a bari *tabernaculum* eredetileg talán a korszekrált ostya őrzésére szolgáló, a mai cibóriumok funkcióját betöltő *cusode* volt, hasonló többek között a reimsi, későközépkori Feltámadás-reliquariumhoz. Ld.: *Les tresors des églises de France. Cat. Paris, 1965. No. 138.* Tudjuk viszont, hogy 1591-ben jeles ereklyék egész sorozatát tárolták az akkor *ecclesiának* nevezett ereklyetartóban, amelynek címerdíszét már nem emlegetik: *Item una ecclesia d'argento di reliquie lavorata sopra quattro leoni d'argento con pietre numero vintiquattro* cioè, otto smiraldi, e restante granate con una figura dela Madonna d'argento, et soprastante di peso di quattordeci libre stanno dentrovi l'infrascritte reliquie cioè, uno pezzo dela veste di Nostro Signore un pezzo dela spogna con la quale fu abeverato, un pezzo di legno dove fu posto Nostro Signore quando naque, un vasetto d'avolio nigro dove vi sta il sangue di S.to Stefano protomartire, una impollina del'oglio dela lampada miracolosamente il Sabbato Santo s'accendea nel Santo Sepolchro di Hierusalem. MELCHIORRE, V. A.: *Il tesoro della Basilica di S. Nicola di Bari. Bari, 1993. 16.* Az impozáns ereklyekatalógus változatlanul megismétlődik a San Nicola 1602-es leltárában, majd az összetétel némi változtatásával az 1633-as inventáriumban. *Ibid.* 21–22, 29. Az 1735-ös leltárban a tabernákulum tartalmával kapcsolatban mindössze *con diverse reliquie* olvasható. *Ibid.* 89. Hasonlóan elnagyolt az 1847-es leltár szövege is. *Ibid.* 159. A bazilika 1889-ben felvett leltárának történetírói és archeológusi igényű leírása – feltűnik a színen a II. Károly nápolyi király mint adományozó – az ereklyéket tekintve ismét pontosan fogalmaz, de az 1591-es jegyzéktől nagyrészt eltérő reliquiákat (pl. Szent Pantaleon vére, Kálvária-hegyi ereklyék, névtelen szentek) emleget. *Ibid.* 194.
- ³⁰ GELAO, F.: *Il tesoro della della Basilica di San Nicola. – Vicende storiche. Contributo per un catalogo delle opere. Tesi di laurea. Università degli Studi di Bari, 1972/73. 143–152.*
- ³¹ Különösen közelinek látszik egy londonban őrzött pixis finom rajzú zománcképe (Victoria and Albert Museum, Inv. Nr. 249-1874), amely sienai műhelyben készült, 1325 körül; CAMPBELL, M.: *L'oreficeria italiana nell'Ingliterra medievale con una nota sugli smalti italiani del XIV e XV secolo nel Victoria and Albert Museum. Bolletino d'Arte 43-1987 Supplemento, 7., 8. kép.*
- ³² TOESCA, P.: *Il Trecento. Torino, 1951. 890., 738. kép.*
- ³³ Uo.: 890–891.
- ³⁴ BARBIER DE MONTAULT: *L'Eglise Royal et Collegiale de St. Nicolas a Bari. Revue de l'Art Chretien 1884, 3skk.; NITTI DI VITO,*

- F.: Il tesoro di San Nicola di Bari. Trani, 1903. 10.; Idem: La Basilica di S. Nicola di Bari. Bari 1939. 124.; BRAUN, J.: Die Reliquiare. Freiburg i. B., 1940. 170-176. Az olaszországi közlések Rogadeo meghatározását negligálva a legutóbbi időkig nem foglalkoznak a toronysisak díszítésének címertani konzekvenciáival: TOESCA: i. m. 890.; Mostra dell'arte in Puglia del tardo antico al rococo. Cat. Bari, 1964. 51.; CIOFFARI: i. m. 62., 84. kép. BARBIER DE MONTAULT: L'Eglise Royal et Collegiale de St. Nicolas a Bari. Revue de l'Art Chretien 1884, 3skk.; NITTI DI VITO, F.: Il tesoro di San Nicola di Bari. Trani, 1903. 10.; Idem: La Basilica di S. Nicola di Bari. Bari 1939. 124.; BRAUN, J.: Die Reliquiare. Freiburg i. B., 1940. 170-176. Az olaszországi közlések Rogadeo meghatározását negligálva a legutóbbi időkig nem foglalkoznak a toronysisak díszítésének címertani konzekvenciáival: TOESCA: i. m. 890.; Mostra dell'arte in Puglia del tardo antico al rococo. Cat. Bari, 1964. 51.; CIOFFARI: i. m. 62., 84. kép.
- ³⁵ GELAO: i. m. ibid.
- ³⁶ GELAO, C.: Il Museo di San Nicola. Bari, 1983. 17.
- ³⁷ A magyar szakirodalomban a tárgynak a magyar királyi házzal való kapcsolata Balogh Jolán közlése után nem volt kétséges, bár készítési helyét eltérően ítélték meg. Magyarországi készítése mellett foglalt állást: DERCSÉNYI D.: Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 69–70.
- ³⁸ V. ö. Lővei Pál tanulmányát e kötet lapjain.
- ³⁹ BALOGH: i. m. és DERCSÉNYI: i. m.
- ⁴⁰ ... *plenarium unum de auro puro ex una parte aquilae, ex alia regni Hungariae signa habens...* A plenarium leírását idézi és azt ikonszerű kegyképként értelmezi: KOVÁCS É.: Anjou Repräsentáció: az ötvösség. In.: Művészet I. Lajos korában 1342–1382. Kat. Székesfehérvár, 1982. 93., 10. Jegyzet.
- ⁴¹ A szöveg kiadása: Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. I. Ed.: GALÁNTAI, E. – KRISTÓ, J. Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. S. N. III. Budapest, 1985. 164.; magyarul Geréb L. fordításában: Küküllei János és a Névtelen Minorita Krónikája. Budapest, 1960. 43.
- ⁴² Dominicus de Gravina: Chronicon de Rebus in Apulia gestis. Rerum Italicarum Scriptores. Raccolta degli Storici Italiani. ord. da MURATORI, L. A. Tom. XII. – P. III. Citta di Castello, 1904. 148–149.; Chronicon Dubnicense. Ed. FLORIANUS, M. Historiae Hungaricae Fontes Domestici. Pars I. Scripores. III. Quinque-Ecclesiis, 1884. 175. Az 1350. májusi eseményekről: PÓR A.: Nagy Lajos. Budapest, 1892. 218–219.; MISKOLCZY I.: Magyar-olasz összeköttetések az Anjouk korában. Magyar nápolyi kapcsolatok. Budapest, 1937. 180.
- ⁴³ ROGADEO: i. m. 409.; GELAO, C.: Il Museo di San Nicola. Bari, 1983. 18., 13a kép.; CIOFFARI: i. m. 31–32., 45. kép. V. ö. RONDONO, G.: Serie dei Gran Priori della Basilica di S. Nicola. Bolletino della Basilica di S. Nicola 15-1929:12, 15.
- ⁴⁴ No. 6.: ROGADEO: i. m. 321.
- ⁴⁵ V. ö.: Lővei Pál megfigyeléseit a nápolyi magyar címerekről és Kerny Terézia tanulmányát a nápolyi klarissza templom magyar szenteket ábrázoló, címerhátteres falképeről, mindkettőt e kötet lapjain.
- ⁴⁶ Így például a firenzei Santa Croce Bardi kápolnájának Giotto által festett falképsorozatában; PREVITALI, G.: Giotto e la sua bottega. Milano, 1967. 108–109, 326–327., 367. kép.

Zusammenfassung

KAPELLENFÖRMIGES RELIQUIAR MIT UNGARISCHEN WAPPEN IM SCHATZKAMMER DER SAN NICOLA VON BARI

Das Inventar des Schatzkammers der San Nicola in Bari aus dem Jahre 1362 wurde von E. Rogadeo in 1902 publiziert. Die Liste besteht aus 625 Item und sind – unter den zahlreichen königlichen Spenden – bei 17 Gegenständen auf Donation ungarischer Könige und Königinnen andeutende Anmerkung hinzugefügt (*missi per Reginam Ungarie, donatus per Reginam*

Ungarie, cum arma Ungarie). Von einer Gruppe der Denkmäler mit Wappen ist bemerkt, daß sie neben dem ungarischen Wappen auch das Wappen des Petrus de Moreriis an sich haben. Diese Gegenstände sind liturgische Geräte: Teile einer vollständigen Kapellenausstattung (*capella*), eine *icona* und ein Tabernakel. Das Tabernakel, das an seiner *campanile* das *arma ungarie* hat – und in Verbindung damit der Name Petrus de Moreriis auftaucht – ist das einzige, welches das mehr als sechs Jahrhunderte überlebte, und ist auch heute der Stolz des Schatzkammers von Bari.

Das mit transparenten Kristallfenstern durchbrochene, mit reicher figuraler Emailzier versehene *ostensorium* wurde wahrscheinlich für Reliquie verfertigt; aber darüber schweigen auffällig die Quellen. Auf Grund seiner typologischen und stilistischen Parallele kann man es auf das zweite Viertel des 14. Jahrhunderts datieren. Das zu verfeinern ist mit Hilfe der geschichtlichen Relationen möglich. Das siebenmal geschnittene, rot-weiss gestreifte Wappen ist ohne Zweifel mit dem ungarischen, um 1200 erscheinenden Wappen identifizierbar. Diese heraldische Zier kann man entweder mit der Funktion des Reliquiars (mit dem Person des Titularheiligen) oder mit dem Stifter in Verbindung bringen. Die erste bekannte ungarische Herrscher-Wallfahrt nach Bari geschah zur Zeit des Aufenthaltes der Königin Elisabeth Lokietek in 1343/44 in Neapel, die zweite in 1350, während des zweiten Feldzuges des Königs Ludwigs des Grossen gegen Neapel. Der Name des Priors Petrus de Moreriis kommt in den Quellen zwischen 1335 und 1346 vor, so wäre der erste Zeitpunkt und Königin Elisabeth als Stifterin bedenkend. Der seit 1333 in Neapel lebende und in 1344 ermordete Herzog Andreas (der Sohn des ungarischen Königs Karl Roberts und der Königin Elisabeth Lokietek) oder seine Umgebung kommt auch in Frage. Zu Beantwortung dieser Fragen wird die Forschung der Person und Tätigkeit des Petrus de Moreriis, besonders seiner Beziehungen zu den Anjou-Höfe in Ungarn und in Neapel näher bringen.